

Kapitel 3: Bønder og danskere – dansk mentalitet og politisk kultur

Ydmyg slevhævdelse er en dansk kunstart, som vi er verdensmestre i. Vi er så små, vi er selvironiske, vi er i det hele taget bedst. Og så er vi så demokratiske på de danske fladlandshøjder.

Hvornår blev den danske jul ‘dansk’?

For et par år siden blev jeg rystet i min danske sjæls inderste over en artikel om adventskransen i DSB’s blad *Ud & se med DSB*. Med henvisning til en netop udkommet etnologisk undersøgelse af Janne Laursen og Lene Hadsbjerg dokumenterede artiklen utvetydigt, at den ‘oldgamle’ og ‘urdanske’ skik med at tænde adventskrans først er slået an i Danmark i tiden efter 1950 altså i min levetid! I det middelalderlige Tyskland var det sædvane at pynte til jul med levende lys, gran og enebærris. Den katolske kirke regnede skikken for hedensk og søgte uden større held at forbyde den. I 1500-tallet overtog den nye protestantiske kirke den grønne nålekrans som et adventssymbol. Og som sådan levede skikken videre i de tyske, lutheranske præstegårde. ‘Folkelig’ blev skikken imidlertid først med det moderne forbrugersamfund. I 1880’erne dukkede adventskransen op i de tyske varehuse. De grønne grangrene og de hvide lys blev en mondæn handelsvare til brug i embedsstandens pæne hjem. Via disse kredse kom adventskransen til Danmark i begyndelsen af dette århundrede. Etnologerne Janne Laursen og Lene Hadsbjerg sporer den første krans tilbage til en lægefrue i Åbenrå, der i december 1914 lancerede moden. Hun var tysk og kendte den hjemmefra og fik lyst til at indføre den i sit ensomme sønderjyske eksil, mens manden gjorde krigstjeneste ved fronten i Frankrig. Fra denne spæde begyndelse bredte adventskransen sig langsomt i 20’erne og 30’erne, men først da blomsterhandlerne efter 1950 begyndte at markedsføre adventskransudstyr, blev skikken almindelig. Og det i en national udgave med hvide lys og røde bånd!

Det er denne klassiske udgave vi mindes fra vores barndom lidet anende, at det drejer sig om en så moderne opfindelse. Siden er det gået slag i slag. I 60’erne dukkede tunge smedejernskranse med pigeonæbler på spyd op i vinduerne, mens det i 70’ernes rustikke anti-EF tider blev moderne med halmkranse, brune bånd og bloklys. I de livsstil bevidste 80’ere har entreprenante handlende ligefrem sat årets – skiftende – adventslook i system. Men vi accepterer også modens indtrængen på dette område, netop fordi selve skikken er så ‘urgammel’. Men det er den altså ikke. Ligesådan er det med juletræet, når man begynder at undersøge sagen. Adspurgt vil de fleste af os sikkert svare, at intet er mere urdansk end skikken med at smykke det hedenske midvinterssymbol, livstræet med de nationale rød-hvide farver, ja ligefrem at hænge flaget på det i lange guirlander. Den skik kender vi fra sangene, de kolorerede juletegninger og alt det andet, som hales frem fra gemmerne i juletiden. Netop fordi vi har det billede i baghovedet, kan æstetiske forsøg med juletræer i ‘stilrent’ sølv eller endnu vildere eksperimenter uden hjerter og med lilla lys. Hvis udlændinge eller sågar indvandrere tillader sig at påpege det nationalistiske i at hænge Dannebrog på træet, bliver vi fornærmede. Det jo et smukt flag i modsætning til det tyske, og så har det en lang uplettet historie. Desuden bruger vi jo efterhånden flaget til alt muligt andet end til at markere statslige mærkedage med. Den eneste vaklen i den danske opslutning om det gode i skikken med Dannebrog på juletræet kan opstå, når vi opdager, at svenskerne også gør det. Men

tænker så straks, om de mon ikke har fået idéen fra os. Og i øvrigt er deres flag jo også ved at være gammelt – helt fra 1449 – og derfor ærværdigt, selv om det oprindelig opstod som en reaktion mod det danske overherredømme. Men så er det også slut. Skikken med det nationale flag på juletræet findes ikke andre steder i verden og godt for det. For det ville da se dumt ud med det amerikanske eller tyske flag på juletræet, ikke sandt?

Sådan tænker vi danske, når træet pyntes, og vi synger *Højt fra træets grønne top* om “Henrik med fanen, ny og god, som han svinger, fordi han er stærk og har mod og derfor skal være fenrik”. Den er fra 1847, skrevet af levemanden og telegrafdirektøren Peter Faber, mens den nationale bevidsthed kogte op i afvisning af slesvig-holstenernes ret til at slutte sig til den planlagte tyske nationalstat. Det var på det tidspunkt, at juletræet blev nationaliseret. Selve skikken med at tænde juletræ kom til Danmark i begyndelsen af 1800-tallet. Det første bevidnede træ blev tændt af grevinde Wilhelmine Holstein på det sydsjællandske gods Holsteinsborg i 1808 (Piø 1977). Det var en anden tysk, lutheransk skik, som fandt indpas blot hundrede år før adventskransen. Men det varede mange år før skikken med det flammende grantræ vandt borgerret. Så sent som i 1846 kan man se skikken skildret som en ren overklasseskik i H. C. Andersens eventyr *Grantræet*. Her hedder det bl.a.:

Træet kom først til sig selv, da det i gården, afpakket med de andre træer, hørte en mand sige: “det er prægtigt! vi bruge ikke uden det!” Nu kom to tjenere i fuld stads og bar grantræet ind i en stor dejlig sal. Rundtom på væggene hang portrætter, og ved den store flisekakkellovn stod store kinesiske vaser med løver på låget; der var gyngestole, silkesofaer, store borde fulde af billedbøger og med legetøj for hundrede gange hundrede rigsdaler – idetmindste sagde børnene det. Og grantræet blev rejst op i en stor fjerding, fyldt med sand, men ingen kunne se, at det var en fjerding, thi der blev hængt grønt tøj rundt om, og den stod på et stort broget tæppe. O, hvor træet bævede! Hvad ville der dog ske? Både tjenere og frøkener gik og pyntede det. På en gren hang de små net, udklippede af kulørt papir; hvert net var fyldt med sukkergodt; forgyldte æbler og valnødder hang, som om de var vokset fast, og over hundrede røde, blå og hvide smålys blev stukket fast i grenene. Dukker der så livagtige ud som mennesker – træet havde aldrig set sådanne før – svævede i det grønne, og allerøverst oppe i toppen blev sat en stor stjerne af flitterguld; det var prægtigt, ganske mageløst prægtigt.

Træet pyntedes altså oprindelig i de holstenske farver, rødt, hvidt og blå, selv på Sjælland. Det var dog ikke så mærkeligt, da skikken var en overklasseskik, indført via den holstenske adel og borgerskabet i Kiel i tiden inden nationaliseringen af det danske borgerskab og de danske bønder. Men derefter gik det hurtigt. Først med Peter Fabers sang. Central betydning som instruktion i den rette brug af juletræ fik et andet, højtelsket eventyr af H. C. Andersen, *Den lille pige med svovlstikkerne*. I det sover den lille fattige pige jo ind i døden, mens hun drømmer om “det dejligste juletræ”. Vi får dog ikke at vide, hvordan dette træ skulle pyntes. Det skete først med udsendelsen af tredje udgave af Johan Krohns *Peters Jul* i 1870 – den første udgave var fra 1863, den anden fra 1866. Ind imellem havde landet oplevet det afgørende nederlag til tyskerne i 1864, og derefter kunne det ikke blive nationalt nok, som det fremgår af Pietro Krohns illustrationer til broderens tekst. Den endelige nationalisering af juletræet kan registreres i et tredje eventyr af H. C. Andersen, *Krøblingen* fra 1872. Her hedder det:

Juleaften stod et dejligt pyntet juletræ i den gamle riddersal, hvor ilden brændte i kaminerne, og der var hængt grankvist om de gamle skilderier. Her samledes herskabet og gæsterne, der

blev sang og dans. Tidligere på aftenen var allerede juleglæde i folkestuen. Også her stod et grantræ med tændte røde og hvide lys, små dannebrogssflag, udklippede svaner og fiskenet af broget papir fyldte med "godtgodter". De fattige børn fra sognet var indbudte; hver havde sin moder med. Hun så ikke meget hen til træet, hun så hen til julebordene, hvor der lå uldent og linned, kjoletøj og buksetøj. Ja derhen så mødrene og de voksne børn, kun de bitte små strakte hænderne mod lysene, flitterguld og fanerne.

Hermed var den klassiske, 'danske' jul kanoniseret. En tysk, lutheransk overklasseskik var blev nationaliseret for at svejse 'folket' sammen mod fjenderne i syd. Det er den jul, vi stadig fejrer, selv når den sættes i scene med en anderledes æstetik – eller helt uden – og selv om hovedsagen efterhånden er blevet deltagelse i det almindelige, internationale forbrugsræs. Traditioner forsvinder ikke i det moderne samfund, men skabes netop som måder at omgås modernitetens truende anonymitet på. Derfor er det i grunden logisk, at den nationale, 'danske' jul er en ret sen opfindelse.

Hvad er danskhed?

Siden nationalismens, for ikke at tale om nationalsocialismens, udskejelser omkring folkekarakter og skæbnebestemte udviklingsveje har det været svært at tale om nationalkarakter og folkelig identitet. Alligevel har vi vel alle gjort erfaringer med vores egen særlige, nationale egenart. Især ved mødet med nationale fæller langt herfra – eller ved hjemkomsten fra lange ophold i udlandet. Jeg er i hvert fald under de omstændigheder kommet til at føle mig temmelig dansk – hvad det så end betyder. Det er imidlertid en yderst tvetydig fællesskabsfølelse: Er vi danske, er vi det på både godt og ondt. Lad mig tage 'os' og 'vores' danskhed nærmere i øjesyn. I 1970'erne blev det igen, af mange grunde, legitimt at tale om Danmark, danskere og det danske. Oftest med selvvironisk distance – selvfølgelig. Det ligner os. Den uhøjtidelige måde at være højtidelig og højstemt på og den ikke-nationalistiske måde at være national på er netop et særkende ved danskernes danskhed. Det spænder fra Shu-bi-duas vrøvleviser til Trilles og Sebastians vemodigt-kærligt løftede pegefingre med krav om selvbesindelse over for det lurende Europa. Den mest danske formulering er uden tvivl Shu-bi-duas *Danmarkssang*, der ligesom deres Midsommervise på det nærmeste har fortrængt originalerne:

*Der findes andre men'sker end dem der er danske
de bor i huler og slås hele da'en.
Det har vi li' godt aldrig nogensinde gjort..
De varme lande er noget lort!*

Jojo, vi er så små. Vi er så selvironiske. Vi er i det hele taget så meget bedre. Og så er vi så demokratiske. Det er gerne det billede, som dyrkes, især når landet stander i våde, som under besættelsestiden, eller når vi nærmer os den økonomiske afgrund, eller når snakken går om den politiske situation i udlandet. sangeren Trille har formuleret sin kærlighed til Danmark mere ublufærdigt og mindre ironisk:

*Jeg mærker halvt i søvne bilens fart
Danmark glider jævnt forbi derude
de snakker om vi nok er fremme snart
og lyset falder skråt ind på min rude*

ja, jeg kan li' det land jeg bor i ...

Klart lilleput-chauvinistisk, men æstetisk vellykket fremstod budskabet endelig hos Sebastian:

*Danmark – du'en dum og dejlig tøs
fristende at ta' dig mens du sover
Danmark – når du vågner af din døs
er du bollet op med Deutsche-dollars.*

Sådan er den danske sangtradition. Den kendes allerede fra Saxo, fra folkeviserne, fra det latinske digt *Planctus de statu regni (Danmarks klage)* fra 1329, og den nåede sin fulde udfoldelse i 1800-tallet. Jo mere nationalt begejstrede sangene er, jo fjernere fra Danmark er de gerne skrevet; f.eks. Sophus Claussens *Udenlands* fra 1890, der begynder sådan her:

*Udenlands, på et fremmed Sprog
blev jeg spurgt om Navn og Stand
hvorfra jeg kom, hvorhen jeg drog
– Danmark kalder vi selv vort Land.*

Er denne nationale sangtradition udelukkende et nationalromantisk stykke ideologi, som er presset ned over en ganske almindelig bondebefolkning? Eller er der virkelig noget særligt dansk ved danskerne? Hvis vi antager, at der er en dansk stat og en dansk nation, siden så mange nu engang bruger disse udtryk, hvad er så det danske ved disse danskere? Formanden for Københavns turistforening, professor Ejler Alkjær udtrykte det i 1960 således:

Vor allerstørste turistattraktion er vel egentlig os selv, danskerne selv, den danske venlighed, den danske hygge, hele den danske stemning og atmosfære (i et interview med Gunnar Nu Hansen om hvorfor udenlandske turister kommer til Danmark, citeret af Paul Hammerich i TV-serien om det moderne Danmark med den paradoksale titel "Gamle Danmark" fra 1984).

Den radikale, flabede Politiken-journalist Paul Hammerich kunne selvfølgelig ikke lade sådan et stykke bombastisk selvglæde stå alene og lod det følge af eksempler på dansk, mandlig morgensurhed, tristesse og almindelig livsuduelighed og -ugidelighed. Hvad er mest dansk? Begge dele selvfølgelig, eller ingen af dem. Ingen nationer er udelukkende venlige og hyggelige eller det modsatte. Men det er heller ikke det, en undersøgelse af nationalkarakter og nationale stereotyper handler om. Den handler om vores forestillinger om "os selv" og "de andre".

Den diskrete, men massive selvglæde er typisk dansk, hvis noget er det! Hvilke andre nationers indbyggere – måske bortset fra franskmænd – regner i fuldt alvor med, at det er dem, turisterne kommer for at besøge og ikke deres natur, historiske mindesmærker, mad, kvinder eller billige spiritus? Opfattelsen af danskerne som et lille folk, venlige og i demokratisk henseende alle andre uendeligt overlegne går langt tilbage. Det mærkes allerede i den bog, den engelske gesandt i København i årene 1689- 1692, Robert Molesworth, udsendte efter sin tilbagevenden til England, *An Account of Denmark as it was in 1692*. Molesworth var tilhænger af den borgerlige revolution, ven af filosofen John Locke, en fremragende skribent. Og så hadede han Danmark, danskerne samt, først og fremmest, det absolutistiske politiske klima, han mødte i tiden efter 1660. Han afskyede danskernes småtskårne bonde-snuhed og

begrænsede, ja rent ud træske, horisont. – Til sidst i kap. XVI om Religion, gejstlighed, lærdom etc. skriver den engelske diplomat:

Som afslutning vil jeg bemærke, at jeg aldrig har kendt mage til land, hvor folkets sindelag i den grad er af ensartet kaliber og højde som her. Man møder ingen med særlige evner eller kvalifikationer, ingen der udmærker sig ved ekstraordinære studier eller erhverv, ingen entusiaster, rasende, tosser eller fantastaster. Alle er nogenlunde ens. Hver især holder sig på middelmådighedens slagne vej, der her i landet hverken er den bedste eller den dårligste, uden at dreje til hverken højre eller venstre. Men jeg vil dog tilføje den ene rosende bemærkning, at det jævne folk gennemgående kan læse og skrive.

Beretningen er en typisk “rejseskildring”, dvs. en tekst, der siger nok så meget om den berettendes egen baggrund som om de forhold, den på overfladen handler om. Molesworths hensigt var at holde et spejl, Danmark, op for sine landsmænd. Et vrangbillede og en karikatur af et land, der som et dårligt eksempel udviste alle det enevældige monarkis hæslige og tyranniske træk. Hvor Jonathan Swift opfandt et Lilliput og et Brobdingnak, skrev Molesworth om et virkeligt land. Men han var ude i et fuldt så politisk anliggende som den ligeledes irske Swift – for parlamentet og mod enevælden i England. At det skete med anledning i Danmark var ret tilfældigt. Trods disse omstændigheder er det fristende at fremdrage Molesworths karakteristik af danskerne. Den minder nemlig så slående om den måde, mange danskere siden hen har beskrevet den nationale egenart, dvs. sig selv på. Forskellen på Molesworth og os er bare, at “vi” stort set opfatter middelmådigheden og jordbundetheden som udslag af en positiv, demokratisk nationalkarakter.

Var Holberg resultat af en særlig ‘dansk’ egenart?

Det er tvivlsomt, om det giver mening at tale om en særlig danskhed før nationstaternes og de nationale ideologiers tidsalder. Før den franske revolution i 1789 var staternes legitimitet – indadtil over for befolkningen, udadtil over for andre stater – baseret på fyrstedynastiernes adkomst til skatteindtægterne af landet. Man kan nok identificere en vis fornemmelse af “national” bevidsthed tidligere, men det er i form af statspatriotisme: Loyalitet over for fyrsteslægten og en følelse af regionalt tilhørsforhold. Kan man således ikke tale om egentlig nationalfølelse endside nationalbevidsthed før den franske revolution, må der alligevel have været en art national identitetsfølelse, et råstof, som nationalismen kunne tage op og artikulere i en sammenhængende ideologi om egne fortræffeligheder og om en historisk ret over for andre folks skurkagtighed og uret. Komedieforfatteren, historikeren, filosofen og moralisten Ludvig Holberg (1684-1754) er, om end norsk født, udtryk for en dansk måde at forholde sig til samfundet og livet på: bevidst ideologisk i sin historieskrivning parret med en mere ubevidst eller underforstået ideologi i komedierne og mange af de andre skrifter. Det kan man let overbevise sig om ved at sammenligne hans komedier med de tilsvarende franske og italienske af Molière og Carlo Goldoni. De minder om hinanden i genre og stil. Men så er der alligevel en udefinerlig og dog klar forskel. En forskel som synes at være udtryk for national dansk egenart! Det forekommer i hvert fald indlysende for en dansker.

I den – selvkritiske – tyske forskning, som har beskæftiget sig med Danmark og Skandinavien for at orientere sig om muligheds-betingelserne for en ikke-autoritær, demokratisk politisk kultur tildeles Holberg en afgørende betydning. Den tyske historiker Bernd Henningsen har skrevet en fin, lille bog om den realistiske pragmatisme i Skandinavien – immunitet overfor

ideologiernes skadelige fanatisme, kalder han det – som er udkommet på dansk med titlen *Politik eller kaos?* (1980, tysk 1977). Hans underforståede budskab til os – såvel som til hans tyske landsmænd – er, at man bør undgå overdreven tro på store sammenhængende idésystemer og i stedet bygge på common-sense og være pragmatiske og kompromisberedte i politikken (deraf titlen). Jeg vil citere udførligt, hvad han skriver om Holberg:

Ludvig Holberg opnår ved en idéhistorisk analyse af åndslivet i Skandinavien snarere sin betydning ved det, han ikke siger, end ved det, han faktisk giver udtryk for. Det er betegnende, at der hos ham ikke findes tegn på nogen historisk-spekulativ fortolkning af den menneskelige eller samfundsmæssige realitet; hans historie-bevidsthed præges ikke af spekulativ, metafysisk besættelse, men af a) de konstaterbare fakta, og b) af hans motiv med at anvende kritikken som opdragelsesmiddel. (Henningsen 1980, 104).

Senere hedder det:

Hans åbenhed giver mulighed for videreudvikling og teoretisk gennearbejden af de baner, han har henvist til, og sådanne baner findes der, om end ikke i den systematiske tænkning forstand, og de kan alle henføres til de tre udgangsbegreber i kritisk teoretisk tænkning. Det er begreber, man ikke kun kan finde i Holbergs tanker, men som er karakteristiske for dansk filosofi og skandinavisk tankegang overhovedet: 1) fornuften, mest opfattet som instrumental forstandslogik; 2) historien i videste forstand, dvs. realiteten i afhængighed af tiden; 3) erfaringen, der, eftersom erfaringer kun kan drages af enkeltpersoner, er tæt knyttet til begrebet individualitet. Intet af disse punkter kan tages for sig selv alene, de er betingede af hinanden indbyrdes, og kompletterer hinanden. Jeg har allerede talt om Holbergs opfattelse af fornuft og historie, men jeg har hidtil forsømt det – utvivlsomt meget centrale – begreb, der hedder erfaringen. Udtrykket dukker stereotypt op fra hans tidligste værker til hans sene essayskriveri. "Som erfaringen viser" turde i forskellige variationer være den sætning, Holberg bruger hyppigst, uden at han noget sted siger ganske præcist, hvad han egentlig mener med erfaring. (Henningsen 1980, 123-124). (...)

For ham er erfaringen den væsentligste kilde til moral, for man maa vel tilstaae, at den Lærdom, som grunder sig paa Erfarenhed, er den sikreste Rettesnoer (L. Holberg Værker XI, 249). Den realitet, der omgiver ham, giver ham anledning til at filosofere og samtidig en rettesnor og en værdimåler, hvorefter denne filosofi opbygges, og idet det evidente synes at være det, der for ham er det vigtige. Det er ikke de store teoretiske sammenhænge, der interesserer ham, og som han analyserer, men enkeltfænomenerne, han helliger hele sin opmærksomhed. Han standser altid argumentationskæden, når han egentlig burde komme til yderligere teoretiske overvejelser og konklusioner; i stedet for sådanne kommer han med konkrete eksempler fra det såkaldte dagligliv, og fra historien. Naar jeg skal gøre opmærksom paa Fejltagelser følger jeg Sokrates' Metode: jeg underminerer Fæstningerne i Stedet for at tage dem med Storm. Ved Hjælp af Fortællinger, Fabler og Lignelser tvinger jeg Folk til Sandheds Erkendelse (LHV XII, 313). Den, der ikke vil udlægge dette som overfladiskhed hos Holberg, må heri se den egentlige filosofiske præstation i hans værk. Det er det konkrete og den enkeltes filosofi, der er skrevet for den enkelte, for sandheden er aldrig at finde i et system, men kun i erfaringen, der formidles gennem primær-sproget, ved hvilken terminus betegnes, at ethvert teoretisk ræsonnement mangler, samt at man er bundet til erfaringen. (Henningsen 1980, 125-126) (...)

Han bestræber sig på at fremstille sagerne afbalancerede, ikke blot på grund af sin sandhedskærlighed, men også på grund af hans vægring ved at indtage ensidige extreme

positioner. Da Holberg i 1729 udgav sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, udtaler han sig om danskernes nationalkarakter i et afsnit, der er uovertruffet i sin aktualitet: *De Danske holdes nu omstunder for et artigt og meget civiliseret Folk... I det øvrige kand man sige om den Danske Nation, at den er føyelig og god at komme til rette med, og besynderlig lydlig mod Øvrigheden; thi der er fast intet Land, hvor Oprør haver mindre Sted end udi Dannemark, ey heller hvor Tyveri, Rof og Mord gaar mindre udi Svang... Den Mediocritet eller Middelmaadighed, som Mons. Mohlsworth legger nationen til Last: nemlig at de Danske ere ikke taabelige, ey heller høykloge, havde maaske en anden upartisk Skribent udtolket som en Dyd og Middelvej, som denne Nation udi mange Ting gaaer, saa at den sielden falder udi Extremiteter (LHV I, 76 ff.). Hans Epistel 72 (Om forbløfende Ændringer i den Danske folkekarakter) indleder han med ordene: Jeg haver udi min *Dannemarks Beskrivelse* afmalet de Danske som et Folk, der ikke letteligen henfalde til Extremiteter, men som udi alting gaae en Middel-Vey (LHV XI, 79).*

Han understreger med disse ord endnu en gang sin forkærlighed for "middelvejen" for bagefter at beklage, at danskerne ikke længere holder sig til den. Middelvejen, som han allerede i første del af sine memoirer kalder den gyldne (LHV XII, 34) er for Holberg den vej, der fører til salighed. Man skal gå en Middel-Vey, all Dyd bestaaer udi Mediocritet (LHV X, 130) er hans stærkeste argument, både når han behandler kontrasterende emner: rethaveri og vankelmod, religion og fornuft, fornuft og åbenbaring o.s.v. Med grundlag i erfaringen leverer han i sine *Moralske Tanker* en aristotelisk apologi for middelvejen, for midten, når det drejer sig om reformering af stater og samfund, som han – som tilhænger af enevælden – anser for nødvendige: *...de fleste Steder og Societeter samt hvert Menneske i sær, haver Reformation nodig. Jeg viser alleene til, at enhver maae gaae frem med Tømme i Haanden og reformere sig saaledes, at han ikke falder fra en Last til en anden. Den, som gaae langsomt frem, kommer omsider til Maalet; men den som galoperer dertil, kand enten styrte paa Vejen eller udi Farten drives Maalet forbi, saa at han er ligesaa langt borte derfra paa hin Side, som han tilforn var paa den anden (LHV X, 21). Han påberåber sig Konfutse og plæderer for den store Middelvej (Medium Magnum) og anfører det danske ordsprog: Frygt GUD og følg Landevejen (LHV X, 216). Når Holberg selv siger, at han opfatter mediocritet som middelmaadighed synes (den danske filosof) Harald Høffdings forslag til oversættelse indlysende. Han mener, at mediocritet skal oversættes ved harmoni. I praksis er det svært at overse den udjævnende virkning af Holbergs etik og moral. Det er ham magtpåliggende at appellere til hver enkelts individuelle harmoni, selv om han véd, at det harmoniske midtpunkt er individuelt forskelligt. Middelvejens dyder, der også er afhængige af karakteren, knyttes sammen med den enkelte personlighed og gør selverkendelse til et primært mål for Holbergs forfattervirksomhed; på denne måde bliver han også banebryder for det nittende århundrede i Danmark. Hvad Kierkegaard, Poul M. Møller, F. C. Sibbern, A. S. Ørsted og flere forstår ved begrebet personlighedsfilosofi, har sine tilsvarende begreber hos Holberg, og det forklarer måske også, hvorfor disse forfattere så gerne læser og citerer netop ham.*

I den danske filosofis sammenhæng er orientering mod personligheden ensbetydende med, at man også tager fat på det sociale spørgsmål. Hvis man nemlig holder sig for øje, at Holberg skriver for at opdrage, drejer det sig til syvende og sidst om at forstå og mestre realiteten, men det ikke-objektive er i vidt omfang fjernet fra denne realitet. Områder af tilværelsen, der går ud over den konkrete sfære, bliver i reglen ikke behandlet, men deres eksistens bestrides på den anden side heller ikke; Holbergs ærinde er ikke den teoretiske stringens, men højst en teori om den praktiske anvendelighed, hverken mere eller mindre. (Henningsen 1980, 126-129).

Dette er en meget fin og dybdeborende analyse af Holbergs tænkning og meget "danske" vurdering af den danske egenart. Men i det omfang hans særlige udgave af den almindelige oplysningstænkning tages som udtryk for en særlig "dansk" måde at tænke samfunds-politik på, må jeg sige fra. Holberg var et sandt barn af 1700-tallets oplysningsrationalisme, borger i den dansk-norsk-islandsk-færøsk-slesvigsk-holstenske helstat, (europæisk) kosmopolit og (norsk) lokalpatriot på én gang. Men ikke national i moderne forstand – endsige nationalist. En internationalist, der stammede fra én egn, boede i en anden og følte sig hjemme overalt.

Nationalismen som enhed af national integrations- og mobiliseringsideologi (nationalisering fra oven) og formulering af folkelig selvbevidsthed, fællesskab og identitet (folkeligt fællesskab fra neden) opstod først med Napoleonskrigene og romantikken, først i Frankrig siden i de lande Napoleons hære erobrede. Litteraturforskeren Sven Møller Kristensen har i den sammenhæng formuleret nogle interessante tanker om forholdet mellem almindelig "folkelig" bevidsthed og særlige nationale karakteristika hos Holberg i et essay fra 1970. Som afslutning på en litteratur-sociologisk analyse af digterisk originalitet overfor fælles tankegods fra oplysningstiden hos Holberg hedder det bl.a.:

Hermed kommer vi ind på det mest interessante problem i forbindelse med hans virkning: hans indflydelse på dansk-norsk tænkemåde, dannelsesbegreb, livsholdning, kultur i det hele taget? Danskere og nordmænd vil gerne tro, at Holberg var udtryk for noget i den formentlige "folkekarakter", at f.eks. den spillende respektløse kvikhed og flabethed hos Henrik og Pernille skulle være særlig bergensisk eller københavnsk, og at vores udbredte tilbøjelighed til skepsis og ironi, til at holde sig på jorden "på det jævne" (mest hos danskerne), vores frygt for patos og højtidelighed og vores kritiske blik for al affektation og forskruethed skulle være særlig fremtrædende hos de folk, der har fostret Holberg. Med al skyldig afstandtagen fra begrebet folkekarakter kunne der jo være noget om snakken, for så vidt som han jo må have givet udtryk for en vis åndsform der har fundet omfattende accept i Danmark og Norge. Hvad skal man tro? Det er et vigtigt spørgsmål, når man drøfter behov og accept.

Uden at ville decidere herudi vil jeg dog plædere for følgende opfattelse: Det er ikke troværdigt at den realistiske, praktiske, nøgterne, ironiske og uhøjtidelige indstilling skulle være specielt karakteristisk for danskere og nordmænd. Det er snarere den almindelige folkelige indstilling og tænkemåde i de fleste lande, en almindelig reaktion nedefra, dels forsvar og dels våben, imod de højere klassers storhed, pomp og pragt, opstyltethed og eventuelle forlorenhed, kendt fra århundreders satirer, skæmtehistorier, parodier, grovkomik, fra gøglere og fortællere og folkets anekdoter. Det er den ånd, der lever i Holberg, den kritiske ånd der latterliggør det falske skin, den tomme skal, den indbildte vigtighed, og i stedet peger på det reelle, fornuftige og naturlige.

Men heraf ville følge to iagttagelser: 1) det er ikke simpelt hen den borgerlige ånd, Holberg giver udtryk for, men den borgerlighed der er folkelig dvs. jævn, praktisk og ironisk. Det er en bredere og "lavere" tendens han inkarnerer, jfr. den modstand han hurtigt møder idet smagen forfines og den gode borgerlige smag vinder frem. Hans åndsform rækker ud over det tidsbestemte, dvs. den specielt borgerlige opmarch i det 18. århundrede, og får derfor også vedvarende indflydelse lige til dato, så længe der er behov for denne "demokratiske" impuls. 2) det har ikke været enhver nation givet få en så dominerende personlighed foræret af tilfældet og med netop denne folkelige åndsform som en fremtrædende egenskab, og dette held har uden tvivl virket til at fremme en "folkelig" tendens i dansk og norsk kultur og tænkemåde, til forskel fra de lande hvori lignende ikke er indtruffet. Det ligger nærmest for os at sammenligne med Sverige. I Sverige fik man ikke en Holberg, hvad der dels kan have den

årsag at svensk samfund og åndsliv var mere præget af storhedstid og aristokratisk indflydelse end det dansk-norske, og dels være medvirkende til at den svenske klassicisme og romantik lå i et højere og fornemmere leje end den dansk-norske. Jeg finder det åbenbart at dansk-norsk åndsliv i sammenligning også med de store lande udviser en særlig demokratisk tilbøjelighed, og jeg mener, det er sandsynligt, at denne forskellighed har noget at gøre med Holberg, om end selvfølgelig også med andre faktorer.

Hvis disse ræsonnementer skulle være acceptable, så må forestillingerne om den store personligheds muligheder modificeres noget. Der foregår et dialektisk spil mellem en forfatter og hans potentielle publikum, sådan at en given tendens kan forstærkes væsentligt, i usædvanlig grad, ud over det beregnelige, hvis den bæres frem af en særlig magtfuld personlighed. Et enestående held kan få en speciel og langtrækkende virkning. (Møller Kristensen 1970, 36-38).

Møller Kristensen rammer hovedet lige på sømmet. Det er netop nogle af folkekulturens positive træk, den danske opfattelse af national egenart tager patent på. Med en vis berettigelse, forekommer det mig. Den overordnede grund til, at det er kommet til at forholde sig således, er især statens ringe geografiske udstrækning og kongemagtens afgørende dominans over den feudale adel fra 1660 til slutningen af 1700-tallet. Rigets forholdsvis ringe størrelse har gjort det vanskeligt for først den feudale, siden den borgerlige overklasse at monopolisere tilstrækkelige ressourcer til at dominere resten af folket kulturelt i samme udstrækning som i andre, større lande. Samtidig var kongemagten i den enevældige periode stærkere end i næsten alle tilsvarende stater. Således var det typisk nok kun i Danmark, at absolutismen blev lovfæstet (med Kongeloven af 1665). Selve nedskrivningen af rettigheder er selvfølgelig ingen garanti for styrke, men dog nok et indicium – om ikke på andet, så adelens og borgerskabets svaghed. Forholdet mellem elitekultur og folkekultur et blev et andet i Danmark end i de fleste andre lande i Europa, idet folkekulturen – i hvert fald på det politiske felt – på langt sigt kom til at dominere.

Folkekultur og elitekultur

Den engelske historiker Peter Burke har i *Popular Culture in Early Modern Europe* (1978) opstillet en art model for normal-forløbet af det indbyrdes forhold mellem elite- og folkekultur i Vesteuropa år 1500-1800. I middelalderen forholdt de sig til hinanden som to sider af det samme stykke papir. Det var utænkeligt at overskride grænserne mellem de to kulturer, hvorfor de ubekymret levede nær op ad hinanden. Det var unødvendigt at praktisere den næsten racistiske adskillelse, der siden hen kom til at præge victorianismens store industribyer. Fra dette udgangspunkt, der gav sig udslag i karnevalsfesternes fysisk tætte kontakt og venden om på magtforholdene – kun for én eller højst to dage vel at mærke – skilte de sig gradvist mere og mere fra hinanden i løbet af 1500-1600-tallet. Efter en tid med stadig øget adskillelse (gen)vandt elitekulturen så i 1700-tallet interessen for den landlige, “oprindelige” folkekultur. Ikke som en interesse for det liv, folket faktisk førte, men i form af romantiske utopier om det gode, uspolerede, “naturlige” liv. Et typisk eksempel er hyrde-tableauerne ved Marie Antoinettes franske hof, hvor hofdamerne fik mulighed for at klæde sig ud (eller rettere af) som malkepiger på baggrund af nogle stakkels dyr, som blev slæbt ind som staffage. Et andet udslag af interessen var adelsdamernes i øvrigt yderst prisværdige indsamling og nedskrivning af folkeviser og eventyr.

Alt dette opsummeredes i romantikkens borgerlige kultur. Den søgte at skabe det "hele menneske", bl.a. ved at søge ud på landet og ned i "folkedybet". Det skete i en form, som på mange måder resulterede i en borgerlig dominans over folkekulturen, et kulturelt hegemoni. Den borgerlige interesse for "folket" indtraf i en periode med hastige ændringer af samme folks livsbetingelser, så forsøget på at rekonstruere den "oprindelige" folkekultur blev i høj grad til en ny konstruktion, uden at de involverede gjorde sig det rigtigt klart. Det gælder i særlig grad for folkedragternes vedkommende, som den moderne forskning har vist. De var ikke resultat af århundredgamle traditioner – bondebefolkningens klædedragt ændrede sig i takt med den øvrige befolknings, blot tidsmæssigt forsinket. I Danmark opstod "egnsdragterne" først i 1830-40'erne, da nationalromantiske kunstnere og intellektuelle drog ud på landet og skildrede bønderne – især kvinderne – som repræsentanter for 'uspoleret', århundredgammel natur (Wåhlin 1982). Det førte igen til et krav om 'ægthed', som senere gav anledning til vore dages strøm af "forfalskede" eller eftergjorte antikviteter. Sådan forløb udviklingen i de dominerende europæiske lande, og i et vist omfang i Danmark. Men ikke kun.

Den altafgørende årsag til, at den borgerlige nationaliseringsproces i Danmark forløb noget anderledes, var én person, digteren, præsten og uddannelsesreformatoren N. F. S. Grundtvig (1783-1872). Han formulerede et ideal om folket og folkelighed, som styrkede bondebevægelsens selvfølelse over for de andre klasser, det nationalliberale borgerskab såvel som land- og byarbejderne. Med udgangspunkt i Det gamle Testaments opfattelse af, at et folks liv og fremgang er afhængig af dets tro, kastede den unge teolog Grundtvig sig ud i et kolossalt forfatterskab: oversættelser, verdenshistorier, taler, prædikener, salmer og sange flød i en vedvarende strøm fra hans skrivebord. Én af talerne, *Helligtrekongerlyset* – der blev holdt i 1814 i anledning af oprettelsen af et frivilligt studenterkorps til forsvar af Jylland – opflammede en hel generation af unge studerende. Bl.a. den senere organisator af den første grundtvigske bevægelse, Jakob Christian Lindberg (1797-1857), om end ikke så meget, at studenterne nogensinde fik oprettet korpset. Det foregik jo trods alt i Danmark. I sangen *Langt højere bjerge* har Grundtvig på forbilledlig vis formuleret den danske nationale selvforståelse. En selvforståelse som har vist sig at være en af de mest rodfæstede af alle nationalismer. Den er bare ikke militant på samme måde som engelsk og fransk imperial nationalisme. Tænk blot på *Rule Britannia* (1740) med dens selvfølgelige engelske ejendomsret til havene eller *Marseillaisens* (1792) foragt for og had til alle de fremmede, der vil komme og skændte Frankrig – og de franske kvinder. Dette digt – i øvrigt skrevet i anledning af en vens afrejse – er blevet selve grundformen for danskhed. Det begynder således i *Højskolesangbogens* kanoniserede (og let forkortede) udgave:

*Langt højere bjerge så vide på jord
man har end hvor bjerg kun er bakke;
men gerne med slette og grønhøj i nord
vi dannemænd tage til takke;
vi er ikke skabte til højhed og fest
ved jorden at blive det tjener os bedst*

Og ifølge samme sangbog ender den i samme selvtilfredse fladlands-højder:

*Langt mere af malmen så hvid og så rød
fik andre i bjerg og i bytte*

*hos dansken dog findes det daglige brød
ej mindre i fattigmands hytte;
og da har i rigdom vi drevet det vidt
når få har for meget og færre for lidt*

Her præsenteres hele Grundtvigs program: Natur, sprog og historie (ensbetydende med samfund). Og på alle tre felter scorer “vi dannemænd” højest, hvis man vel at mærke anlægger den rigtige målestok – dvs. vores. Det er nationalfølelse grænsende til chauvinistisk nationalisme, lige meget hvor demokratiske dyder det er, vi i sangen roser os selv af at have realiseret bedre end alle de andre. Og denne selvsikre fornemmelse af bedreværd er – via den politisk-kulturelle gårdmandsbevægelse, Grundtvigianismen – trængt ind i befolkningens rygmarv og er blevet til et bærende element i den danske mentalitet. Denne stilfærdige og underdrevne form for urokkeligt bedreværd er et typisk udtryk for (og skaber af?) den særlige danske selvforståelse. Den danske selvforståelse er en form for nationalisme, der ytrer sig ved at afvise betegnelsen nationalisme. Nationalistisk er noget grimt, noget de andre er, mens vi bare er bedre, bl.a. fordi vi ikke (!) er nationalistiske. Denne mangel på nationalisme giver sig det enestående udslag, at vi, ene af alle nationer, fuldstændigt uden blusel hænger det nationale flag, Dannebrog op i guirlander hvor som helst, selv i juletræerne. Hvad ville det ikke give anledning til af kommentarer, hvis f.eks. tyskerne blev grebet i at gøre det samme?

Den “danske vej”

Denne særlige nationalkarakter er imidlertid blevet udviklet i et samfund domineret af den kapitalistiske produktionsmåde. Også selv om det var i en agrarkapitalistisk udgave. Men hvordan hænger Grundtvig og kapitalismen sammen? I Grundtvigs og grundtvigianernes selvforståelse ingenting. Faktisk er det sådan, at andelsforeningerne (som er børn af grundtvigianismen) op til omkring 2. verdenskrig opfattede korn- og foderstofhandelens aktieselskaber og de enkeltmandsejede slagterier og mejerier som de argeste repræsentanter for (privat)kapitalismen. Derfor førte de en veritabel krig mod dem. I dag, hvor vi kan se tilbage på en længere udvikling med koncentration og centralisering inden for andelsbevægelsen, monopolisering inden for foderstoffirmaerne og opbygning af to store fødevarerterminaler er der næppe mange, som i fuldt alvor vil påstå, at der er nogen fundamental forskel på de to typer af virksomheder. Men det var der heller ikke i sidste århundrede, hvis man ser på de helt grundliggende materielle forhold. Det ses bedst, hvis man sammenligner forskellige veje til kapitalismen. Andelsbevægelsen var nemlig kun én blandt flere måder at organisere en kapitalistisk udvikling på. Den amerikanske sociolog og historiker Barrington Moore har forsøgt at sammenligne de forskellige måder kapitalismen er udviklet (eller ikke udviklet) på i verden i *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Her har han kortfattet sammenlignet den historiske udviklingsproces i England, Frankrig og USA med Kina, Japan og Indien. I de tre første lande udviklede der sig et kapitalistisk samfundssystem præget af de ovennævnte træk i tiden ca. 1500 til 1900, i de tre sidste er det først sket senere eller slet ikke.

Det er ikke den historie, som jeg vil forfølge her. For som jeg tidligere argumenterede for, er der på den ene side for mig ingen tvivl om, at Danmark er et kapitalistisk land. Men der er på den anden side heller ingen tvivl om, at det er det – og især har været det – på en anden måde, end de fleste andre sammenlignelige stater. Forklaringen kan selvfølgelig delvis findes i forhold som landets ringe størrelse, der medfører, at befolkningen er ret homogen, og de

manglende naturlige muligheder for sværindustri, der har medført, at landbruget økonomisk var det dominerende erhverv, i antal beskæftigede og værdien af produktion til midten af 30'erne og i andel af eksporten til midten af 1950'erne. Men Danmark er et særtilfælde ved sin organisering af en vigtig del af befolkningen i andelsselskaber, den traditionelt udbredte frihed i undervisningssystemet og det deraf følgende "frisind" og den særlige organisering af religionen i folkekirken – en helt enestående institutionel konstruktion. Ganske vist er der megen selvgodhed og selvovervurdering forbundet med fremhævelsen af de demokratiske frihedstraditioner i Danmark. Og der er ingen garanti for, at de kan holde til den moderne udviklings fremtidige belastninger. Men stort set samstemmende udtalelser fra udlændinge og mine egne erfaringer, når man (jeg) vender tilbage efter lange ophold i udlandet peger alligevel på, at der er lidt om snakken. Og kapitalismen har faktisk virket mindre aggressiv og har hidtil været præget af mange små (nye) virksomheder, som tidligere har kunnet finde nicher for specialprodukter på verdensmarkedet. Æren for hele denne situation placeres endnu af mange hos Grundtvig og grundtvigianismen. Hverken Grundtvig eller grundtvigianismen var skyld i, at den danske agrarstruktur udviklede sig som den gjorde i 1800-tallet. Den var domineret af ca. 60.000 gårde (70 % af den dyrkede jord), hvoraf de ca. 30.000 var mellemstore gårdbrug på 4-12 tdr.hartkorn. (30-120 ha) og optog 75 % af bondejorden, dvs. godt halvdelen af et samlede dyrkede areal. Disse brug var store nok til – i samarbejde – at kunne deltage i den videnskabeliggørelse af produktionen, som med stigende hastighed satte ind i løbet af århundredet. Men de var ikke så store, at ejeren var unødvendig i produktionen. Som Vagn Wåhlin har argumenteret for flere steder (Wåhlin 1981, 7-15) er det rimeligt at kalde den samfundsstruktur, som blev præget af disse brug, der kom ud af landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, for agrarkapitalisme.

Normalt tillægges landboreformerne i 1780'erne afgørende betydning for den senere udvikling. Rigtigt er, at de er et enestående eksempel på en absolutistisk oplysningsrevolution fra oven. Men ved at placere hovedansvaret på landboreformerne, overser man den forbløffende kontinuitet i antallet af gårde fra slutningen af 1500-tallet, hvor en ny agrarstruktur med vægt på selvstændigt drevne fæstegårde i stedet for hovedgårdsjorde dyrket af jordløse blev endeligt fastlagt. Denne nye agrarstruktur opstod som svar på den senmiddelalderlige agrarkrisens opløsning af højmiddelalderens storgodsdrift. I 1600- og 1700-tallet formåede kongemagten at fastholde mellem 50.000-60.000 gårde som skattegrundlag, trods adelens forsøg på at reducere dem. Man forstår derfor bedst landboreformerne som en fortsættelse af en godt 200-årig skattepolitik fra kronens side mod adelen. En politik som lykkedes i 1780'erne, fordi de toneangivende storgodsejere på øerne indså deres interesse i at få disponibel kapital til investeringer som erstatning ved salget af de relativt urentable fæstegårdsjorde. På kort sigt styrkedes godsejerne – især økonomisk – men på længere sigt blev de svækket, hvorfor det lykkedes det nationalliberale borgerskab, 1842-66 i alliance med bønderne, ublodigt at indføre en liberal forfatning (i to tempi først 1830/1834 så 1848-49).

Betegnelsen "agrarkapitalisme" indebærer ikke, at det kun var gårdene, der havde økonomisk (og social) betydning. Faktisk var de ca. 10-15 % af jorden, der dyrkedes på godsernes hovedgårde afgørende både for indførelsen af ny teknologi og kapitaldannelsen, og senere blev husmandsbrugene afgørende for den animalske produktion, selvom de kun omfattede 10% af det samlede dyrkede areal. Men der kom et særligt samspil mellem by- og landøkonomi og et særligt forhold mellem de forskellige produktionsenheder på landet ud af denne udvikling. Det er hele dette kompleks af økonomiske, sociale, politiske og idémæssige forhold, vi tænker på med udtrykket den "danske" vej til (agrar)kapitalismen. Det er ikke et

særligt præcist udtryk, men det skal betone, at kapitalismen var dominerende i Danmark før den industrielle revolution 1850/1890 og opkomsten af en egentlig industriarbejderklasse. Den største del af produktionen, også den der var beregnet til at sælges på markederne her og i udlandet (især England), foregik i mellemstore enheder, med op til omkring 10 beskæftigede. Men en stor del af disse 10 tilhørte familien, hvilket gav livet på landet en særlig aura af både tryghed og patriarkalsk undertrykkelse.

Grundtvig og grundtvigianismen

Alle disse forhold var bestemmende for, at Grundtvigs religiøse og politiske tanker slog an i store dele af befolkningen. Man kan principielt godt forestille sig, at en person i et andet land kunne have udviklet et tilsvarende tanke-system som (dele af) det grundtvigske. Men det er svært at se, hvor det ellers ville have kunnet slå an i store dele af befolkningen. Grundtvigs tanker udformedes – især efter gennembruddet i 1838-40 – i åben dialog med først de gudelige vækkelser, senere med mere direkte politiske organiseringer. Man kan godt bruge udtrykket dialog, hvis det forstås som en enetale, der blev optaget og omsat af andre, hvorefter Grundtvig ad uafklarede veje indarbejdede disse handlinger i sin fortsatte tankestrøm. I selve samtalen var han en dårlig og utålmodig lytter, der foretrak selv at tale eller skrive hele tiden.

Der er principielt tre måder, som en tænker kan fungere på i forhold til en bevægelse. Tænkeren (eller den intellektuelle) kan formulere sig fuldstændig frit, tilsyneladende uden at bekymre sig om, hvorvidt tankerne er “samtidige” med det omgivende samfund, og hvorvidt de kan betyde noget for andre. Et eksempel på en sådan manglende forbindelse kunne være den bevidst og beslutsomt ufolkelige Søren Kierkegaard (1813-55), men også nogle af de franske utopiske socialister fra første halvdel af 1800-tallet kunne nævnes. En intellektuel kan også vælge at formulere sig direkte for en bevægelse og hævde at udtrykke dennes egen inderste mening. Det var hvad Karl Marx (1818-83) og Friedrich Engels (1820-95) gjorde, og dette forhold er i dag den knæsatte marxistisk-socialistiske opfattelse af det rette forhold mellem tanke og bevægelse. Forholdet bliver imidlertid let, at den intellektuelle forsøger direkte at gå ind og administrere bevægelsen – Marx lod sig således vælge til generalsekretær i 1. Internationale. Det har i socialismens historie ført til permanente spændinger og konfrontationer mellem praktikere og teoretikere, og det deraf følgende i teorien stærkt overbetonede modsætningsforhold mellem teori og praksis. Den tredje mulige form for forbindelse er den, der dækker forbindelsen mellem Grundtvig og “grundtvigianerne”, af hvilken afskygning de nu end var. Tænkeren formulerer sig for sig selv eller eventuelt for den institution, vedkommende kender og arbejder i – i dette tilfælde kirken. Af samfundsmæssige årsager, som den intellektuelle ikke selv er herre over, kan disse selvstændigt formulerede tanker anslå temaer, der er behov for, formulere politiske eller religiøse behov og derved bidrage til at få dem frem i lyset, gøre dem “politiske”. Således kan en ideolog selvstændigt og ‘ikke-ansvarligt’ formulerede tanker slå an og blive brugt af andre, eventuelt til andre formål end oprindeligt tænkt. Det er delvis tilfældet for Grundtvigs vedkommende, selv om man nok ikke skal lade sig narre af hans tilsyneladende verdensfjernhed til at tro, at han ikke vidste, hvad han gjorde, når han udtalte sig. Hans poesi vidner i den grad om en sikker fornemmelse for, hvad livet handler om, at han må have vidst, hvad han gjorde. Men han lod andre om at føre sine idéer ud i livet, sådan som vi kender det fra hele højskoleområdet.

Forsamlingsfolkene kom af sig selv til Grundtvig. Ingen af parterne indfangede hinanden. Kun hos denne bevægelse 'nedefra', fandt Grundtvig et optimistisk, selvansvarligt religiøst syn, der svarede til hans eget. Til gengæld stillede han ingen religiøse krav til det folkelige arbejde heller ikke efter 1845, hvor han via sin anden hustru Marie Toft, (født Carlsen, levede 1813-54) blev draget mere direkte ind i det. Som teologen K. E. Løgstrup har udtrykt det:

I forrige århundrede, da kirken endnu indtog en plads og var en magt i samfundets politiske opbygning, skelnede Grundtvig mellem kirke og skole. Omsat i vort tungemål skelnede han mellem kirke og kultur. Det betød ikke, at han var af den opfattelse, at vor tilværelse går for sig i områder, der er skilte fra hinanden med lyd- og lystætte vægge. Han vidste udmærket godt, at kirke og kultur havde med hinanden at gøre, og at de kunne være forbundsfæller. Man behøver også bare at tænke på, hvad der i århundredernes løb er tilskudt den danske folkekirke af arkitektur, musik og digtning. Med sin skelnen ville Grundtvig tage afstand fra, at kirke og kultur befandt sig i et formål-middel forhold til hinanden. Kirken havde at afstå fra at gøre kulturen til middel for sin forkyndelse, dens opgaver var ikke at kirkeliggøre kultursjælen. Heller ikke skulle kulturen reducere kirken til et middel for sine formål. Kirken skulle ikke løbe statens ærinde. Kort sagt, en forudsætning for at kirke og kultur kunne være forbundsfæller var, at de hver for sig afstod fra at reducere den anden til redskab for sig. Forskellen mellem at være forbundsfælle og at være redskab kan overføres til forholdet mellem politik og kultur. I politiseringen reduceres kulturen til et redskab for politikken. Som formålet med alt bliver politikken total (og totalitær) og kulturlivet bliver politikkens lakaj. Kulturen fratages den selvstændighed, der er en betingelse for, at den kan være politikkens forbundsfælle. (Løgstrup 1982, 159-160).

“Grundtvigianismen” var hverken et system eller et parti i hans egen levetid, kun en inspirationskilde. Først efter 1870 blev “Grundtvig taget til fange af grundtvigianerne” som Pontoppidan Thyssen har formuleret det. I begyndelsen fungerede Grundtvigs tanker i en jævnbyrdig alliance med bondebevægelsen fra 1850'erne; denne alliance førte siden pga. den skærpede politiske konfrontation mellem Højre og Venstre efter 1870 til, at grundtvigianismen blev en politisk ideologi for gårdejerne. Som en fane over en politisk bevægelse blev den båret af politikere som Sofus Høgsbro (1822-1902). Sådant opfattedes det i hvert fald i samtiden og den umiddelbare eftertid. Denne udvikling førte til, at grundtvigianismen blev til en institution, der levede på fortiden. Det har især været karakteristisk for den kirkelige grundtvigianisme, mens højskolerne, pga. den bredere sociale rekruttering og tilgang fra byerne, har ændret sig mere i takt med det øvrige samfund. De retninger, der siden har påberåbt sig Grundtvig, som Åge Møllers reaktionære grundtvig-renæssance fra mellemkrigstiden og Tidehvervsbevægelsen efter 1945 har ifølge kendere ikke noget med Grundtvig selv at gøre (Pontoppidan Thyssen 1958 og 1983).

Grundtvigianismen, Indre Mission og demokratiet

Den kirkelige retning, som knyttede sig til Grundtvig, var præget af optimisme med hensyn til menneskets egne muligheder. Den stillede krav om økonomisk og kulturel frihed, først gennem bred folkelig uddannelse siden gennem overtagelse af den økonomiske og politiske magt. Derfor har der været tradition for at fortolke grundtvigianismen som den eneste funktionelle ideologi for gårdmandsklassen. Traditionen går tilbage til den kommunistiske forfatter Hans Kirk (1898-1962). I en række indflydelsesrige artikler og romaner, først og fremmest *Fiskerne* fra 1928, stillede han den lyse og optimistiske, grundtvigianske

“fattigmandsreligion” op over for den mørke og tunge “småårsmændsreligion” i Indre Mission (oprettet 1853, fra 1861 ledet af præsten Vilhelm Beck). I en programmatisk artikel i det lille venstresocialistiske tidsskrift *Clarté* fra 1926 formulerede han sin materialistiske hypotese således:

På den gode jord er befolkningen hovedsagelig grundtvigiansk, mens den få kilometer borte er overvejende missionsk. Man kan i virkeligheden sige, at vi har to religioner, som hver har sin naturlige jordbund, bogstaveligt talt. Den ene dyrker guden for vækst og frodighed, den anden Kristus, forføngelighedens og underkastelsens symbol. (Kirk 1926, 22).

Fra den modsatte ende af det politiske spektrum tolkede digteren Kaj Munk (1898-1944) modstillingen i de samme sociologiske kategorier i sit skuespil *Ordet* fra 1926. Videnskabeligt spidsformuleredes tesen i det indflydelsesrige værk af kirkehistorikeren P. G. Lindhardt, *Vækkelse og kirkelige retninger* (først udkommet som en serie artikler 1948-49, senere i flere omgange i bogform). I kapitlet “Grundtvigianismen bliver til” formulerede Lindhardt sin opfattelse således:

De dogmatiske formuleringer dækker to helt forskellige menneskesyn, to modsatte anskuelse af livets mål og mening. Det lyse syn, i pagt med troen på livets harmoni og stadige væxt, vil lettest slå rod i en samfundsklasse som lever i daglig kontakt med den groende natur og har opnået en sådan social og økonomisk balance at man begynder at kunne se længere end blot til dagen og vejen; det syn vil man snarest finde hos mennesker af en vis sjælelig harmoni og med erfaring om at det også gror op fra pengebødens bund. Grundtvigianerne var ved at få sans for perspektiver, både i bredden og længden; de andre kunde kun opfatte det i dybden, dvs. – pietistisk forstået – ud fra “det ene fornødne”, og at det “fornødne” just kunde være at blive “et sandt menneske” faldt ikke indenfor deres synsvinkel. Det mørke syn hører hjemme i lag som er nødt til at “være tro over lidet” fordi de intet ejer, men må leve fra hånden i munden; og det svarer også til temperamentet der – måske just bestemt af det sociale plan – ikke formår at fatte tilværelsen i harmonisk enhed, men kun i brud og konflikt. Teologisk kan modsætningen udtrykkes – som den også idelig blev – i debatten om gudsbilledet i mennesket, om dets totale eller kun delvise fordærvelse. (Lindhardt 1959, 73-74).

Lindhardt konkluderer sin sociologiske analyse af de to religioners klassebærelse således:

Debatten om de problemer vi har nævnt viser klart forskellen på et mere og et mindre udviklet stæde, og dertil svarer i det store og hele – naturligvis ikke med matematisk præcision – det skel der ved århundredets midte inden for “almuen” skilte gårdmandsklassen fra husmænd, daglejere, tjenestefolk, håndværkere eller fiskere. Derfor fik de grundtvigske præster mest tilslutning og blev bedst forstået af gårdmændene; dermed begyndte der at tegne sig konturer af et grundtvigsk kirkeligt-folkeligt parti; de andre – som var skilt fra de grundtvigske ved sociale eller psykologiske grænser – blev ensomme; de hjemfaldt til sekterne eller blev reddet for kirken gennem Indre Mission. (Lindhardt 1959, 74).

Denne konsekvente og tilsyneladende overbevisende forklaring har provokeret en mængde konkret detailforskning. Først i 1960'erne en stor undersøgelse af vækkelserne i første halvdel af 1800-tallet under ledelse af kirkehistorikeren Anders Pontoppidan Thyssen, siden en række arbejder under ledelse af min kollega Vagn Wåhlin. Det samstemmende resultat er, at den direkte klasseforklaring er en god idé, men forkert. Valgmenighederne domineredes ikke

talmæssigt af gårdmænd, det fremgår af de bevarede medlemslister. Det generelle mønster er, at hele sogne blev enten grundtvigske eller indre missionske – eller slet ikke vakte; det sidste var immervæk tilfældet for halvdelen af alle landets sogne ved det første menighedsrådsvalg i 1909. Hvad der skete i det enkelt sogn, synes at afhænge af, hvad sognets elite valgte. Dette falsificerer ikke helt og holdent klasseforklaringen, men nuancerer den derhen, at det nok er muligt at påvise en sammenhæng mellem klasseinteresse og selvstændig kirkeaktivitet. Men det er ikke muligt at forbinde én bestemt klasse med ét bestemt teologisk program. Funktionelt set var såvel grundtvigianisme som Indre Mission redskaber for gårdmandsklassens frigørelse fra den gamle og den nye overklasses ideologisk-kulturelle formynderi – et redskab der samtidig blev brugt til undertrykkelse af de andre agrare klasser, husmænd og jordløse landarbejdere, sådan som historikeren Thorkild Kjærgaard har understreget i flere arbejder (1985 og 1991). Med disse nuanceringer holder tesen om gårdmændenes og de kirkelige vækkelses betydning for den politiske og mentalitetsmæssige særudvikling i Danmark.

Den systematiske udbredelse af Grundtvigs ord og – måske vigtigere – eksempel, som først og fremmest blev institutionaliseret i folkehøjskolerne, tillægges normalt helt afgørende betydning for, at de danske bønder (eller rettere kapitalistiske landbrugere/farmere) i 1880'erne formåede at omlægge og omorganisere produktionen til forædlede mejeri- og slagteriprodukter, som kunne konkurrere på verdensmarkedet. Man kan sige, at de danske gårdmænd snarere benyttede sig af de lave kornpriser i Europa, end led under dem. I 1882 oprettedes det første andelsmejeri, i 1903 behandlede andelsmejerier mælken fra 80 % af alle køerne. Den amerikanske historiker William Michelson har leveret en systematisk analyse af forholdet mellem religion og økonomisk ændring i Danmark ud fra Max Webers teori om den protestantiske etik som grundlag for kapitalismen i en artikel med den sigende titel, "From Religious Movement to Economic Change". Han understreger betydningen af den samlede sociokulturelle situation, som grundtvigianismen udgjorde og ikke kun den snævre institutionalisering af undervisningen i Folkehøjskolerne (Michelson 1968, 229).

Det er muligt, at privatkapitalistiske aktieselskaber ville have kunnet klare omstillingen lige så godt som andelsvirksomheder, hvor man fra 1890'erne stemte efter "hoveder i stedet for høveder". Vi véd det bare ikke, for der findes ikke andre eksempler på en så massiv og omkostningsfri omlægning af et helt agrarsamfunds produktion. Den manglende modernisering af det nordslesvigske agerbrug i samme periode, hvor provinsen hørte til det tyske kejserrige, antyder, at der var ganske specielle forudsætninger til stede i Danmark. Forudsætninger som det er rimeligt at forbinde med et levende og oplyst, selvorganiseret samfundsliv inden for den dominerende gårdejerklasse. Konsekvensen af denne manglende teknologiske fornyelse i Slesvig var f.eks. at en sønderjysk gennemsnits ko ved genforeningen i 1920 kun gav 1422 kg. mælk, hvilket var 728 kg. (!) mindre end gennemsnittet i Danmark. Denne meget store forskel på tempoet i den agrarkapitalistiske udvikling før 1914 gav problemer for det sønderjyske landbrug efter genforeningen i 1920. Man går oftest meget diskret hen over denne episode i dansk histories (og historieforsknings!) stolteste stund. Dog har Troels Fink en del forblommede antydninger om forkert økonomisk politik og utilfredshed blandt slesvigske bønder efter 1920, der ligefrem førte til oprettelsen af en slesvigsk selvstyrebevægelse under Cornelius Petersen og fremgang for det hjemmetyske parti (Fink 1955, 29-32). Kun langsomt lykkedes det at integrere Sønderjylland i det danske samfund. I grunden lykkedes det først, efter at landbruget havde tabt sin dominerende betydning.

Det eneste grundigt udforskede tilfælde, som kommer i nærheden af den danske folkeoplysning og det danske agrare sociale system, er den canadiske midtvest provins Saskatchewan mellem 1930 og 1950. Den økonomiske og politiske situation i Saskatchewan blev i årene 1948-50 kortlagt af den amerikanske politiske sociolog S. M. Lipset. Han ønskede at finde ud af, hvorfor der netop i denne provins udviklede sig et agrarsocialistisk politisk parti og en udbredt kooperativ bevægelse som svar på den økonomiske verdenskrise, mens der ikke skete noget tilsvarende i andre hvedeproducerende, nordamerikanske stater, hverken i North Dakota i USA eller den canadiske nabostat Manitoba – Lipset sammenlignede eksplicit med den sidste. Under sit feltarbejde i Saskatchewan mødte han et levende politisk-kulturelt liv på den udstrakte, opdyrkede prærie, hvor der ingen bysamfund fandtes. Et samfund der tilsyneladende levede efter Grundtvigs principper. I sit forord formulerede han indtrykket således:

Farmerne er interesserede i deres samfund og dets forbindelser med resten af verden. Vinter efter vinter, når hvedehøsten er i hus, holdes tusindvis af møder overalt i provinsen af politiske partier, kirker, farmernes uddannelsesforeninger og kooperativerne. Der er også uformelle møder, hvor farmerne diskuterer økonomiske og politiske problemer. Disse farmere, som ikke presses af kravet om at stemple ud og ind hver dag, farmere som er kommet fra alle egne af Europa og Nordamerika, mødes regelmæssigt og undersøger Adam Smiths, Karl Marx', William Morris', Henry Georges, James Keir Hardies, William Jennings Bryans, Thorstein Veblens og andres idéer.

Næsten enhver engelsktalende farmer abonnerer på tre eller fire ugeblade for farmere, ugeblade der er veritable forrådskamre for økonomisk og politisk debat. I deres læserbrevsspalter diskuterer de mere velformulerede og debatlystne farmere fordele og ulemper ved religion, regeringssystemer, Sovjetunionen, socialisme, offentlig sygesikring, samfundskredit og fremgangsmåder for salg af hvede. Når jeg rejste rundt i provinsen, lærte jeg hurtigt ikke at blive overrasket, hvis en farmer, som jeg var ved at interviewe, åbnede en bog af Morris, Henry George, Veblen, Major C.H. Douglas eller en eller anden mere teknisk samfundsvidenskabsmand. (Lipset 1971, 11-12).

Men dette er som sagt en enkeltstående undtagelse, som nærmest bekræfter reglen om det danske (ud)dannelsessystem og den politiske kulturs særlige karakter.

Hegemoni over bybefolkningen

I perioden mellem 1830 og 1848 udvikledes i Danmark moderne politiske opfattelser, og befolkningen begyndte at organisere sig. Ifølge den liberale politiske opfattelse skulle samfundets medlemmer organisere sig efter idéer og konkurrere om den politiske magt ved hjælp af frie valg (hvor de liberale ganske vist mente, at kun dem, der havde forstand på at styre, burde have lov til at stemme!). Men det var teori. I praksis viste det sig allerede før den politiske omvæltning i 1848, at skillelinierne gik efter socialt eller klasse-mæssigt tilhørsforhold. Det søgte de liberale akademikere, embedsmænd og storborgere at skjule ved dygtigt udformede appeller i 'folkets' navn. Med oprettelsen af Bondevennernes Selskab i 1846 lykkedes det de liberale at lokke gårdmænd og husmænd med ind i en alliance mod den enevældige kongemagt. Midlet de brugte til skabelse af denne alliance på tværs af klasserne var den »nationale vækkelse« (eller rettere nationalistiske ophidselse) omkring hertugdømmets Slesvigs nationale tilhørsforhold. Slesvig styredes af den danske konge som

hertug af Slesvig og Holsten; i den sidste egenskab var han siden 1815 medlem af Det tyske Forbund. Efter indgåelsen af denne alliance blev de liberale til de nationalliberale. Prisen, de liberale betalte for denne alliance, var et brud med deres borgerlige standsfæller i Kiel, hovedstaden i Holsten. Disse to grupper havde politisk arbejdet tæt sammen i 1830'erne. Kiel og København var tæt forbundne som de to hovedbyer i det danske monarki; de eneste byer med et egentligt borgerligt lag af akademisk uddannede. Den tætte forbindelse mellem byerne illustreres af det faktum, at det var her, det første dampskib blev sat ind i fast rutefart (dampskibet Caledonia i 1819). Disse socialt tæt forbundne og politisk enige grupper brød med hinanden i 1842 på grund af den nationalistiske stemning, som de var nødt til at piske op for at kunne overtage den politiske magt med støtte i den selvstændige gårdmandsklasse på landet. Ikke fordi de havde høje tanker om disse »grå vadmelsmænd« eller gik ind for demokrati, forstået som flertalsstyre, men fordi de erkendte, at støtte fra gårdmandsklassen var nødvendig for at få magten.

Taktikken fungerede fint helt frem til de nationalliberales politiske sammenbrud efter det militære nederlag efter det fejlslagne forsøg på at indlemme Slesvig i november 1863. I 1866 tog gårdmændene konsekvensen heraf og støttede godsejernes reaktionære magtovertagelse med 1866-grundloven. Alliancen mellem store og små bønder holdt kun til 1870, men vi ved fra vore nabolande Sverige og Tyskland, at det ikke nødvendigvis måtte gå sådan. Der dominerede godsejerne længe med støtte fra bønderne. I Danmark skiftede de nationalliberale snart side under indtryk af truslen fra den fremvoksende arbejderklasse og sluttede sig sammen med deres gamle arvefjender, godsejerne i partiet Højre. Højre bekæmpede demokrati og sociale reformer, først dem som gårdmændene (Venstre) krævede, siden arbejderklassens krav fremført af fagforeningerne og Socialdemokratiet. Indtil den tabte krig med Tyskland i 1864 regnede det nationalliberale byborgerskab ubekymret med, at den politiske magt rettelig burde tilfalde eliten. Den nationalliberale politiker Orla Lehmann (1810-70) formulerede denne opfattelse i 1860 i en herostratisk berømt tale på det tidspunkt, da gårdejerne var begyndt at tage konsekvensen af den almindelige valgret (for mænd), der var indført i 1849, og stemte imod det nationalliberale borgerskab i vigtige sager. Efter hans mening var det indlysende, at magten kun burde udøves af dem, der havde den rette indsigt, og det var for ham "de Begavede, de Dannede og de Formuende" ikke "den uoplyste Almue". I sin helhed sagde Lehmann følgende:

Da Danmark i 1848 udførte det dristige Vovestykke, at overdrage Magten til det hele Folk, da var det ikke for at lægge Statsstyrelsen i den uoplyste Almues Haand, og endnu mindre for at udlevere den til nogle egennyttige og snedige Demagoger. Det er de Begavede, de Dannede og de Formuende, som i ethvert civiliseret Samfund have Overvægten i de offentlige Anliggendes Bestyrelse, og Alt, hvad Ligheden kan fordre og kan yde, det er at gøre det muligt let for enhver Begavelse at erhverve sig Dannelse og Formuenhed og dermed Anseelse og Indflydelse. (Lehmann 1861, 85-86).

Kort efter måtte de overlade den politiske magt til en alliance af godsejere og gårdmænd. Efter bruddet mellem parterne i 1870 beholdt godsejerne magten. Som mindretal regerede de ved hjælp af kongens monopol på den udøvende magt og den tidligere så liberalistiske embedsmandsstands loyale støtte, mens gårdmændene gik i skarp opposition, markeret ved oprettelsen af partiet Det forenede Venstre i 1870. Grundtvigianerne kom, skønt de var i mindretal, til at dominere partiet. De indledte i 1870'erne en kulturkamp med de konservative og de byliberale om magten over skole og kirke – og vandt. Denne kulturkamp om

skolesystemet var i virkeligheden langt mere afgørende for etableringen af et kulturelt hegemoni og dermed det særligt »danske« ved den politiske kultur og på længere sigt en »dansk« mentalitet end den langt mere publicerede litterære kulturkamp i 1880'erne (som den er analyseret i Hakon Stangerups klassiske værk fra 1946). Denne sidste har altid haft radikale intellektuelles bevågenhed pga. kvaliteten af indlæggene fra brødrene Brandes, Viggo Hørup og de øvrige »europæere«. Men i virkeligheden resulterede deres glansfuldhed og tilsyneladende triumf med grundlæggelsen af avisen *Politiken* i 1884 ikke i et kulturelt hegemoni. Det fik derimod grundtvigianerne (og måske Indre Mission – dog i mindre grad). Relativt ubemærket, fordi et af grundtvigianismens kendetegn er, at den fremstiller sig som en ydmyg, trængt minoritet, samtidig med at den sidder på hele den kulturelle kapital.

Hvis man definerer grundtvigianismen i så vid forstand, at Indre Mission, sådan som jeg skildrede det tidligere i kapitlet, hører med, kan man sige, at gårdmændenes ideologi sejrede over byborgerskabets: ikke i institutionel form, men reelt. Og ganske vist i en udvandet form, der får kernetropperne til at slå kors (eller Thors hammer) for sig, men alligevel. Det er nemlig grundtvigianismens præmisser, som er blevet lagt til grund for den politiske (ud)dannelse i dette land. Det er lykkedes dem at præge deres modstandere bag om ryggen på disses egen selvforståelse. For mig at se er deres ideologi blevet til noget før-bevidst, noget »naturligt« (i grunden burde vi vel sige kulturelt), som ikke modsiges, fordi deres program er kommet til at definere hele danskheden. Det gælder for hele den herskende elite, de borgerlige såvel som repræsentanterne for arbejderbevægelsen, uanset hvordan de er blevet rekrutteret.

Der er mange indicier i de sidste tyve års grundige studier af arbejderbevægelsen og arbejderkulturen på, at det forholder sig sådan. Men netop kun indicier. Arbejderhistorikerne har stillet spørgsmålene anderledes, end jeg har gjort her, i et forsøg på at påvise, at den danske arbejderklasse har udviklet en selvstændig arbejderkultur ligesom den engelske og tyske. Og de historikere, der har behandlet mellemkrigstiden har været optaget af at drøfte borgerliggørelsen af socialdemokratiet i takt med, at det gik over til at formulere sig som et folkeparti. Alt sammen prisværdige – om end lidt snævre – synsvinkler, som imidlertid overser den fundamentalt agrarkapitalistiske karakter af den danske kapitalisme, også efter det industrielle take-off i 1890'erne. Det vil føre for vidt her systematisk at føre bevis for min tese, men accepterer man den, må det få følger for analysen af den kulturelle påvirkning af forskellige dele af arbejderklassen. Ved analysen af arbejderklassen skal man i parentes bemærket skelne langt skarpere mellem de forskellige erhverv, generationer og regioner, end det tidligere har været almindeligt. Hvad der gælder for dele af den velorganiserede københavnske arbejderklasse gælder kun i beskedent omfang for provinsbyerne, for slet ikke at tale om landarbejderne og småhåndværkerne.

Fra ideologisk hegemoni til fælles mentalitet

Man har forsøgt at undersøge folkehøjskolernes betydning ved hjælp af statistisk-kvantitative undersøgelser. Det er i sig selv prisværdigt med forsøg på at underkaste de vante forestillinger en nærmere, fordomsfri efterprøvelse for at se, om de holder eller blot viser sig at være myter. Men det er næsten umuligt at opstille præcise parametre, som kan tælles, måles og vejes. For at afgøre betydningen af et så sammensat fænomen som et tankesæt og en vidtforgrenet bevægelse. Grundtvigianismen sejrede nemlig blandt andet, fordi den prægede modstanderne og tvang dem til at argumentere på gårdmændenes præmisser. Det gjaldt såvel for de europæisk orienterede intellektuelle i København, de senere radikale der på en interessant

måde forbandt liberalisme, borgerlighed, antimilitarisme med en vis grad af folkelighed som for husmændene og landarbejderne.

Sågar Socialdemokratiet blev i Danmark afgørende præget af den agrarkapitalistiske virkelighed og af grundtvigianismens folkelighedsbegreb. I første omgang medførte denne dominerende agrare virkelighed, at det danske Socialdemokrati, SD, som det første i 2. Internationale udviklede en egentlig strategi for landbrugssektoren. I modsætning til teoretikeren Karl Kautsky og det tyske socialdemokrati, betragtede de danske socialdemokrater ikke kun landbruget som en tilbagestående sektor, der skulle (stor)industrialiseres. I stedet accepterede de at opfylde de jordhungrende landarbejders ønske og oprette statshusmandsbrug, som senere, da disse blev uøkonomiske, blev afløst af kolonihaver og parcelhuse i umiddelbar nærhed af industricentrene. Bl.a. derfor er over 60 % af den danske befolkning i dag ejer af deres egen bolig. Denne strategi fik to konsekvenser. På det sociologiske plan medførte den, at partiet undergravede sin mulighed for på egen hånd at skaffe sig absolut flertal i befolkningen, sådan som det f.eks. skete i Sverige. Flertallet af de nye småbrugere, husmænd, der satsede på højt specialiseret husdyrhold, tilsluttede sig politisk det i 1905 oprettede Radikale Venstre, der bestod af en koalition af storbyintellektuelle (det såkaldte "europæiske" Venstre), afholdsfolk og husmandsorganisationer. Dette parti har lige siden været tungen på vægtskålen i dansk politik i stil med FDP i Vesttyskland, men traditionelt med en stærkere social bevidsthed end de tyske frie demokrater. I lange perioder fra 1909 til 1968 har det regeret i en eller anden koalition med Socialdemokratiet.

Den anden konsekvens af, at SD accepterede de privat ejede småbrug lå på det ideologisk-strategiske plan. I løbet af 1. verdenskrig blev det klart for ledelsen, at partiet næppe på egen hånd nogensinde ville kunne opnå flertallet. Under Thorvald Staunings karismatiske og faste førerskab i hele perioden 1910-42 gennemførtes en omlægning fra en klassepartilinie, der var formuleret i Gimleprogrammet fra 1876 og senest bekræftet i 1908, til fordel for en folkepartilinie. Denne blev først formuleret i 1923, knæsat i formuleringer som "det samarbejdende folkestyre" og "Danmark for folket" (1935) og udmøntet i det stabile regeringssamarbejde mellem radikale og socialdemokrater fra 1929 til 1943. Det var ikke en særlig heltmodig ej heller konsekvent antifascistisk strategi, hvad der med pinlig tydelighed afsløredes i tilpasningsevnen (og -viljen) under de første år af den tyske besættelse 1940-43. Men samarbejdslinien var god for den nationale integration – meget bedre end gårdmandspartiet Venstres klassekonfrontationspolitik. Venstre forsøgte i perioden 1926-29 at vende tilbage til en renlivt markedsliberalisme med konsekvenser i form af nedskæringer af de offentlige budgetter, der den dag i dag kan registreres i form af huller i bibliotekernes indkøb i den periode.

Grunden til den senere velfærdsstat blev lagt i årene efter 1929 ved et tværklassekompromis mellem de fire gamle politiske partier, Venstre, Socialdemokratiet, Radikale Venstre og Det konservative Folkeparti (det tidligere Højre). Det blev symbolsk markeret med Kanslergadeforliget, der blev indgået 29-30/1 1933, akkurat samtidig med at Hitler overtog magten i Tyskland og etablerede det nazistiske "folkefællesskab" ved at eliminere alle socialister og kommunister. Formelt tog SD først det næste skridt fra det "politiske til det sociale demokrati" i 1945 med vedtagelsen af programmet "Fremtidens Danmark". Reelt var udvidelsen af demokratiet fra det rent politiske til det sociale og økonomiske dog allerede indledt i 30'erne i samarbejdet med de borgerlige partier om bl.a. valutacentralen og socialreformen. Karin Hansen og Lars Torpe har ret i at understrege forskellen mellem disse

to demokratiopfattelser (1983), og at den snævert politiske dominerede i SD til 1945. Men den var ikke enerådende. Dette samarbejde dæmmede politisk op for såvel kommunismen – selv i dets mere “nationale” udgave under Aksel Larsen efter 1932 – som forskellige højrepopulistiske og nazistiske bevægelser.

Dette samarbejde lykkedes, fordi SD havde tilpasset sin internationale ideologi i liberalistisk retning til de faktiske klasseforhold i landet. SD er med jævne mellemrum blevet kritiseret for denne tilpasning af mere renlivede marxister, men linien er stort set blevet fastholdt helt op gennem den industrielle revolution i 1950’erne og 60’erne også under strukturkrisen efter 1973. Dette ses først og fremmest på den økonomiske politiks område, der er baseret på overførsler mellem forskellige grupper i samfundet frem for direkte statslig intervention i økonomien, produktionen såvel som boligmarkedet, sådan som det kendes fra Norge og Sverige – samt Frankrig og Spanien for at nævne et par andre eksempler på statsstyret kapitalisme. Denne økonomiske politik har medført en række svagheder i form af manglende evne til at styre den industrielle udvikling, svaghed overfor økonomisk pression fra især landbrugets side til opnåelse af støtteordninger og uddeling af enorme og ustyrlige inflationsgevinster til alle ejere af fast ejendom (Esping-Andersen 1985 og 1990). Men den har samtidig medvirket til at fastholde en industriel struktur med mange små, innovative virksomheder, der kan gå fallit og omstruktureres, uden at staten bindes til at støtte internationalt set urentable virksomheder, som det skete i Sverige i 1970’erne og i mindre grad i Norge i 1980’erne. Ligeledes har SD indenfor skole- og religionspolitikken fortsat en mere libertær tradition end den, der kendes i vore skandinaviske nabolande.

Den næsten liberal-anarkistiske accept af anderledeshed både hos socialdemokrater og borgerlige er blevet internationalt kendt og næsten berygtet bl.a. med den fortsatte statsstøtte til de eksplicit marxistiske Tvind friskoler (alle friskoler støttes efter samme regler, uanset formål), accepten af “fristaden” Christiania og afvisningen af atomkraft kombineret med satsning på vindkraft. Den særlige “danske” liberalistiske udgave af den skandinaviske velfærdsstat lever og vil sikkert overleve, trods alle profetier om det modsatte. På papiret kontrollerer “det offentlige”, dvs. staten i ordets videre forstand, over 50 % af bruttonationalproduktet, men det skyldes først og fremmest en statsliggørelse af de omsorgsopgaver, som kvinderne tidligere tog sig af på privat familiebasis. Med eksplosiv hast er de alle sammen gået ud på arbejdsmarkedet indenfor en periode på tyve-tredive år – kun 2 % af kvinder mellem 18 og 70 betegner sig i dag selv som husmødre. Derfor har det været nødvendigt at definere sådanne opgaver som lønarbejde med de deraf kendte følger for bruttonationalproduktet og størrelsen af den offentlige sektor – og skatterne (Goul Andersen 1988). I realiteten lever det civile samfund temmelig uantastet videre trods “statens” tilsyneladende totale overvægt. Danmark er en social overførselsstat snarere end en social interventionsstat. Det er hvad der indtil videre er kommet ud af den danske udgave af den nordiske model.

Dansk mytologi

Ethvert samfund har brug for myter, og den centrale figur i nyere dansk mytologi er Grundtvig. Han navn har, ligesom f.eks. Thorvald Staunings, givet farve til de myter, der får Danmark til at hænge sammen. Dansk som sprog og danskerne som folk. Den selvtilfredse højskolejargon lurer lige om hjørnet, men Grundtvig var fænomenal. Han skrev dansk som Garcia Marquez skriver spansk, fabelagtigt og troskyldigt. Samtidig er han et reservoir af

østlig visdom og vestlig snusfornuft. Grundtvig levede fra 1783 til 1872, dvs. fra stavnsbåndets sidste tid til arbejderbevægelsens spæde begyndelsesår. Han havde sin største betydning i en eksplosionsagtig periode i dansk historie, en opbruds- og vækstperiode, der fortsatte også efter hans død. Men nu er myten Grundtvig endegyldigt sat på museum. Det blev klart i Grundtvig-året i 1983 og besegles i disse år, hvor det danske land ændres mere radikalt end nogensinde siden slutningen af 1400-tallet, da den nuværende agrarstruktur blev lagt fast efter den senmiddelalderlige agrarkrisens omvæltninger. Det land der kommer ud af 1980'ernes og 90'ernes omvæltninger er ikke Grundtvigs fædreland. Den mytologi, han var en vigtig bestanddel af, er i hastig opløsning, og det er på høje tid at gøre sig klart, at dens rammer er fortidige og fiktive. Derfor er det vigtigt at anskue Grundtvig og Grundtvigianismen i deres præcise historiske sammenhæng. Kun derved kan man som dansker skelne mellem levende myter og døde. For vi har dem med os alle sammen endnu, også det store flertal, der ikke selv er klar over det.